

ІЛИН Л. М.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
(Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького)

УДК 340.12

ВПРОВАДЖЕННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВА У ГАЛИЧИНІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ УКРАЇНЦІВ

У статті розкривається зміст австрійської системи права та особливостей її реалізації у Галичині кінця XVIII – початку XX ст. Аналізуються основні етапи формування та сутність конституційного законодавства 1860-х рр., а також його вплив на формування українського національно-політичного руху. Характеризується зміст цивільного та кримінального законодавства австрійської імперії.

Ключові слова: конституційне законодавство, цивільне законодавство, кримінальне законодавство, Галичина, Австро-Угорська імперія, національно-політичний рух.

В статье раскрывается содержание австрийской системы права и особенностей ее реализации в Галиции конца XVIII – начала XX в. Анализируются основные этапы формирования и сущность конституционного законодательства 1860-х гг., а также его влияние на формирование украинского национально-политического движения. Характеризуется содержание гражданского и уголовного законодательства австрийской империи.

Ключевые слова: конституционное законодательство, гражданское законодательство, уголовное законодательство, Галиция, Австро-Венгерская империя, национально-политическое движение.

The article reveals the Austrian law system and the features of its implementation in Galychyna (late XVIII – early XX century). Discusses the main stages in the formation and nature of the constitutional legislation of the 1860, as well as its influence into the formation of the Ukrainian national political movement. The author characterized the content of civil and criminal laws of the Austrian Empire.

Key words: constitutional law, civil law, criminal law, Galychyna, Austro-Hungarian Empire, the national political movement.

Вступ. Історико-правовий розвиток Галичини XIX – початку XX ст. на сьогоднішній день є достатньо актуальним для вітчизняної правової наукової думки. Причин цього можна виокремити декілька. По-перше, система австрійського права, що впроваджувалася на українських землях, належала до традиційної європейської правової системи, а тому її комплексне дослідження дозволить визначити притаманні вітчизняному правотворенню риси та їх історичну еволюцію. По-друге, конституційні перетворення в імперії Габсбургів принесли до Галичини та інших західноукраїнських земель нові правові цінності, що гарантували розвиток національних політичних, культурних та соціальних свобод. По-третє, практична реалізація конституційних норм в Австро-Угорській імперії спричинила формування нової системи органів державної та крайової адміністрації – насамперед створення та функціонування Галицького крайового сейму. Саме сейм як найвищий представницький орган влади у Галичині став центром політичного життя та місцем, де отримала можливість практичної реалізації українська та польська національна політико-правова доктрина. По-четверте, австрійська правова система у межах конкретних провінцій спиралася на національний чинник, а у випадку Галичини, де етнополітична ситуація була достатньо складною, вона мала визначальний вплив на реалізацію політичних устремлень українського та польського населення, спрямування їх взаємовідносин у русло конфронтації.

Питання різних аспектів правового становища Галичини у складі імперії Габсбургів викликало інтерес серед науковців досліджуваного періоду. Саме безпосередні учасники досліджуваних подій, такі як К. Левицький, С. Олесницький, С. Дністрянский, В. Охримович та ін., які попри наукову діяльність мали високу громадсько-політичну позицію, були послами до Крайового сейму чи імперського парламенту, дали першу оцінку норм австрійського права та особливостей його реалізації щодо українського населення краю.

У радянський період, зважаючи на ідеологічні стереотипи та науковий суб'єктивізм, питанню впровадження австрійського законодавства у Галичині не приділялося достатньої уваги. Виняток становлять численні публікації В. Кульчицького.

У наш час дослідження правової історії Галичини XIX – початку XX ст. активізувалося. Серед вітчизняних науковців насамперед необхідно відзначити Т. Андрусяка, О. Аркушу, П. Гураля, О. Мікулу, М. Мудрого, М. Никифорака, Н. Романа, І. Чорновола та ін.

Під час розкриття даної проблеми необхідно звернути увагу на те, що вона знаходиться на перетині правової та історичної науки, однак дослідження у сфері останньої явно переважають. На нашу думку, на сьогодні відсутнє комплексне узагальнююче дослідження, яке б розкривало особливості становлення австрійської системи права у Галичині, її вплив на вітчизняну систему правотворення та розвиток національно-політичного руху.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття історико-правових особливостей становлення правової системи імперії Габсбургів у Галичині XIX – початку XX ст., характеристика конституційного, цивільного та кримінального законодавства, а також меж регламентування ними політичних та національних прав українського населення.

Результати дослідження. Впровадження австрійської системи права у Галичині бере свій початок з перших днів приєднання краю до імперії Габсбургів. Після першого поділу Речі Посполитої, 15 серпня 1772 р., був виданий перший цісарський патент, що стосувався правового становища Галичини. Ним здійснювалася демаркація кордонів по лінії Броди, Збараж, Тернопіль, ріками Серет, Збруч, Смотрич від Кам'янець-Подільського аж до Дністра. Названим правовим актом було проведено інвентаризацію усіх видів маєтностей міст і сіл, а також адміністративний поділ Галичини на округи і дистрикти [2, с. 114].

При визначенні специфіки реалізації австрійського законодавства у Галичині насамперед необхідно зосередити увагу на характеристичні конституційного законодавства, що визначало ступінь політичної лібералізації та правових норм громадян імперії, в тому числі й українців.

Перші суттєві кроки на шляху впровадження конституційних норм в імперське законодавство були здійснені в ході загальноєвропейської революції 1848 – 1849 рр. У 1849 р. імператор Франц-Йосиф I дарував народу Конституцію, яка, попри свій консервативний і стриманий характер, все-таки окреме місце визначала й національному питанню. Окремого розділу, присвяченого правам громадян, у Конституції не було, однак у другому розділі про громадянство проголошувалися окремі національні свободи. Так, параграф 23 другого розділу проголошував єдине для усіх народностей імперії громадянство, а у параграфі 27 вказувалося, що усі громадяни рівні перед законом [1, с. 83].

Загалом середина XIX ст. стала часом глибоких процесів політичної трансформації, коли під впливом сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників на початку 1860-х рр. було прийнято кілька нормативно-правових актів, що отримали статус конституційних [2, с. 95]. Так, 20 жовтня 1860 р. був проголошений «Імперський диплом для регулювання внутрішніх відносин конституційної монархії», що одержав назву «Жовтневого диплому». Згідно з цим законом проголошувалося встановлення в імперії конституційного ладу, скликання парламенту та провінційних сеймів, основні повноваження яких зводилися до «права приймати чи ліквідувати закони тільки за участі Імператора чи Імперської ради» [10]. «Жовтневий диплом» був своєрідним компромісом між федералістськими та централістськими тенденціями, поєднанням середньовічних засад «представництва інтересів» з новими ліберально-демократичними ідеями [9, с. 26].

Черговим етапом реформування системи парламентаризму стало опублікування газетою «Wiener Zeitung» 26 лютого 1861 р. тексту нового «Лютневого патенту» та 46 додатків до нього [7, с. 29]. «Лютневий патент» значно розширив повноваження двопалатного рейхсрату, чітко визначив межі законодавчої ініціативи сеймів, порядок організації їхньої роботи та регламенту засідань, виборчої системи. Друга стаття «Лютневого патенту» вказувала на бажання імператора відновити для королівств, князівств та герцогств імперії колишні конституції, якщо їх положення не виходили за рамки чинного законодавства [11].

Наступним етапом реформування конституційного устрою імперії Габсбургів став 1867 р., коли під впливом сукупності зовнішньо- та внутрішньополітичних чинників відбулося створення дуалістичної Австро-Угорської монархії. Офіційна назва Австро-Угорська монархія вперше була запроваджена цісарським розпорядженням 14 листопада 1868 р. і залишалася такою до розпаду імперії в листопаді 1918 р.

21 грудня 1867 р. було прийнято новий Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті, стаття 1 якого повторювала зміст конституції 1849 р. і вказувала, що усі народності імперії, представлені у рейхсраті, є австрійськими громадянами, а відповідно до статті 2 вони є рівними перед законом [3]. У цьому плані відбулося певне розмежування за національним принципом, оскільки представництво у рейхсрат обиралося шляхом виборчого права у кожній із провінцій імперії, де обиралися послы від народу (у Галичині це були українці та поляки).

Для галицьких українців особливо актуальними були норми Конституції 1867 р., задекларовані у статтях 14 та 19, які відповідно гарантували усім народам імперії свободу совісті та рівності усіх народів. Свобода віросповідання ще більше укріпила авторитет греко-католицької церкви і духовенства, яке, будучи одночасно найосвіченішою верствою суспільства середини XIX ст., взяло на себе роль політичного провідника. Перший пункт статті 19, окрім расової і національної рівності громадян, гарантував вільний розвиток національних мов і їх застосування у владному процесі на місцях [3]. Цей припис став визначальним

стимулом для галицьких українців, оскільки гарантував рівність та свободу їх головних ідентифікуючих як народність ознак – особистості, мови, релігії.

Таким чином, конституційне законодавство імперії Габсбургів, попри гарантування національних, культурних та релігійних прав, не завжди задовольняло їх політичну реалізацію.

Разом із тим варто зауважити, що найактивнішим у плані правотворення був період абсолютної монархії в Австрійській імперії, коли, особливо у період правління Марії Терезії та її сина Йосифа II, було підготовлено та кодифіковано основний масив законів, що регламентував практично всі сфери життя, починаючи від норм цивільного і закінчуючи кримінальним правом. Так, 8 вересня 1797 р. у Східній Галичині (у Західній Галичині раніше, з 13 лютого 1797 р.) була введена так звана Галицька книга законів, яка була пристосованим варіантом австрійського кодексу законів «Леопольдіана», що був затверджений 1796 р. з ініціативи імператора Леопольда II. Загалом цей кодекс регулював норми цивільного права, зокрема права підданих, сімейне й опікунське право. Його специфікою щодо Галичини було те, що окрім дійсних імперських норм до нього були включені численні норми звичаєвого права, що до цього часу діяли в краї.

Таким чином, упродовж перших десятиліть входження Галичини до складу імперії Габсбургів припинило свою дію старе польське феодальне право, а сам кодекс став базою для подальшого вдосконалення цивільного законодавства. Однак Галицька книга законів не змогла дати вичерпної відповіді на всі аспекти правового розвитку, а тому з часом розпочалося її реформування. Результатом кількарічної роботи стало затвердження імператором 1 червня 1811 р. нового проекту цивільного кодексу під назвою «Загальне цивільне уложення для спадкових земель Австрійської монархії» [5, с. 43-44].

У новому кодексі відкрито була визначена загальна цивільна правоздатність, позастанова рівність громадян у приватному праві. Рабство й особиста залежність не допускалися. Взаємовідносини між селянами і панами витікали тільки із майнових прав на землю. Встановлювалась рівність усіх громадян незалежно від віросповідання. Правоздатність належала всім громадянам від народження і набувалася разом із громадянством. Досягненням цивільного законодавства 1811 р. було безпосереднє визнання повної цивільної правоздатності жінок.

Австрійський цивільний кодекс 1811 р. продовжував діяти з деякими змінами на території Галичини й після її включення до Польщі за Ризьким мирним договором 1921 р.

Що стосується процесуального законодавства, то у переважній більшості в австрійських краях зберігав силу Цивільний процесуальний кодекс 1781 р. Цивільний процес характеризувався незвичайною повільністю, тяганиною та дорожчею суду, тому був фактично недоступний для більшості населення краю. У 1825 р. був вироблений новий проект цивільного процесуального кодексу для всіх австрійських країв, але він не дістав імператорської санкції. Із цього проекту трохи пізніше були введені в дію тільки окремі його розділи (адвокатська ординація 1849 р., закон про компетенцію судів 1852 р., патент про судочинство в безспірних справах 1854 р. та ін.) [5, с. 45]. Новий цивільний процесуальний кодекс був затверджений у 1895 р. і введений у дію з 1898 р. Цей кодекс у порівнянні з попереднім проголошував усність та гласність цивільного процесу та трохи прискорював розгляд судових справ [4, с. 59].

Особлива увага в імперії Габсбургів приділялася кримінальному законодавству і судочинству. Це була сфера, що найбільшою мірою стосувалася взаємовідносин підданих і державної влади. Основу кримінального законодавства імперії становила так звана «Терезіана», що вступила в дію з 1768 р.

У своїй структурі і систематизації правопорушень «Терезіана» наслідувала традиції германського права. У ній менше залишалось справ, які судді вирішували виходячи зі своїх міркувань, а не із закону. Крім загальних правопорушень, що вміщувались у першій частині, кожна стаття другої частини описувала кожний вид злочину, конкретно визначала, які докази потрібно для того, щоб порушити справу за даним звинуваченням, до яких допитів слід ставитися позитивно, які можуть бути пом'якшуючі або обтяжуючі обставини. Вводилося точне визначення поняття і класифікація злочинів. Ці злочини поділялися на публічні та проти приватних інтересів. Обмежувалася церковна юрисдикція. Все менше церковні суди мали право розглядати справи. Уперше було вказано такі види правопорушень, які були здійснені шляхом друкування в газетах, журналах (карикатури).

13 січня 1787 р. імператором Йосифом II було видано новий австрійський кримінальний кодекс «Про злочини та їх покарання». Основними рисами нового кодексу була відміна тортур, гарантування окремих прав звинуваченого на захист. Нове кримінальне законодавство кардинально змінювало систему покарань. Позитивним моментом була заборона суддям призначати такі покарання, які не були передбачені законом. Чітко регламентувалася така міра покарання як смертна кара, яка могла застосовуватися лише в надзвичайних судах, а найтяжчим способом, яким вона могла здійснюватися, було повішення. Основними видами покарань були утримання в кайданах, ув'язнення в тюрмі за тяжкі злочини від 30 до 100 рр., за прості злочини від 1 місяця до 5 р. Уперше були вказані різні режими відбування покарань – суворий та посилений.

Кримінальний кодекс 1787 р. з деякими змінами діяв до 1918 р. Варто зауважити, що Галичина нерідко виступала плацдармом для правового експерименту із впровадження норм кримінального законодавства. Характерним було і те, що у Західній (польській) та Східній (українській) частинах краю нові кодекси

вводилися по-різному. Так, новий кримінальний кодекс Австрійської імперії, підготовлений австрійським криміналістом Й. Зонненфельсом, в якості експерименту у 1796 р. був запроваджений в Західній, а в 1797 р. у Східній Галичині. У 1803 р. він із незначними змінами та доповненнями був проголошений діючим в усій монархії. Кодекс складався з двох частин, кожна з яких мала два розділи. Один із них стосувався норм кримінального матеріального права, а другий – процесу [4, с. 60].

Специфікою австрійського кримінального законодавства було те, що в ньому досить чітко була врахована специфіка активного розвитку національно-визвольних рухів у XIX – на початку XX ст. Особливо актуальним це питання було власне для Галичини, де національно-політичне життя розвивалося у руслі розвитку міжнародних українсько-польських стосунків. Варто зауважити, що поляки, займаючи основні керівні посади в краї, вміло використовували недоліки законодавства на свою користь.

Загалом у новому Кримінальному кодексі 1803 р. («Францішкана») як найвища міра покарання була залишена смертна кара через підвищення за державну зраду, вбивство, підробку грошей і підпал. Однак імператор володів правом амністії, яка поширювалася практично на всі злочини, що передбачали смертну кару. Така процедура здійснювалася не стільки із міркувань з дотримання особистих свобод громадян, скільки із бажання забезпечити авторитет монарха як справедливого та доброго правителя. Варто також зауважити, що такий підхід до дотримання норм кримінального законодавства мав суттєві результати, оскільки сформулював у суспільстві міцну віру в імператора та його сім'ю. Загалом, зі 1304 смертних вироків, які були винесені австрійськими судами до 1848 р., виконано лише 448, а всі інші були замінені позбавленням волі на різні терміни [8, с. 63].

Попри певний лібералізм кримінального законодавства кримінальний процес супроводжувався посиленням інквізиційного характеру. Формально імперське кримінально-процесуальне законодавство передбачало участь захисників у кримінальному процесі, але їх аргументи на користь підсудного не були основними при винесенні вироку. Загалом кримінальний процес був таємний, письмовий, з формальною оцінкою доказів. В інтересах швидкої розправи з особливо небезпечними для вищих прошарків суспільства особами кодекс передбачав скорочене судочинство. Для цього були введені так звані «нагли» суди, які не дотримувались звичайних вимог процесуальних норм. Вироки «наглих» судів вважалися остаточними і виконувалися не пізніше, ніж через 24 години після моменту їх винесення. Єдиним покаранням, що застосовувалося «наглими» судами, була смертна кара.

Політичні реформи другої половини XIX ст. в імперії Габсбургів призвели до змін у кримінальному законодавстві. У 1852 р. був виданий у новій редакції Кримінальний кодекс, що діяв у Галичині аж до введення там польського кримінального кодексу 1932 р. Нововведенням кодексу 1852 р. був поділ на дві частини: «Про злочини» (статті 1 – 232) і «Про проступки» (статті 233 – 532). Зрештою залишилася без зміни вища міра покарання за злочини – смертна кара через повішання або тюремне ув'язнення на різні строки. За проступки кодекс передбачав грошові покарання, арешт до шести місяців, тілесні покарання, заборону проживати в даній місцевості тощо. Тілесні покарання були офіційно скасовані в Австрії законом від 15 листопада 1867 р., але в Галичині продовжував діяти патент від 20 квітня 1854 р., стаття 11 якого поряд з арештом і штрафом передбачала також биття різками.

У практичній площині міра покарання через побиття різками викликала у галицькому суспільстві широкий резонанс і неодноразово була об'єктом дискусій у стінах Галицького сейму. Так, у червні 1902 р. депутат від Рогатинського повіту адвокат А. Могильницький вимагав скасувати названий патент, посилаючись на поширення в Галичині сваволі з боку повітових старостів і галицького намісництва. На жаль, сеймові дискусії не завершувалися практичними результатами, так як реформування імперського законодавства не входило до повноважень цього представницького органу влади.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши зміст австрійського імперського законодавства, можна зробити наступні висновки.

1. Одразу після включення Галичини до складу імперії Габсбургів відбулося впровадження австрійської системи права, яка під впливом реформ у дусі освіченого абсолютизму кінця XVIII ст. зазнала істотних змін. Імперське законодавство, попри збереження пережитків станових та майнових засад, було сповнене обмеженим лібералізмом у формі гарантування ширших прав і свобод громадян та ліквідації особистої залежності селянства.

2. Основу австрійської системи права становило конституційне законодавство, що в революції 1848 – 1849 рр. отримало імпульс для розвитку і пройшло до свого кінцевого варіанту кілька етапів. Основу конституційного законодавства Австро-Угорщини склали «Жовтневий патент» 1860 р., «Лютневий патент» 1861 р. та Конституція 1867 р. Щодо українців Галичини основна сутність конституційного законодавства зводилась до рівноправ'я усіх народів, свободи віросповідання, розвитку національних мов. Основним атрибутом австрійського конституціоналізму було функціонування крайових сеймів, які перетворилися на осередки політичного життя усіх провінцій, в тому числі (особливо) в Галичині.

3. Цивільне та кримінальне законодавство впродовж кінця XVIII – початку XX ст. пройшло тривалу еволюцію свого розвитку. Особливістю Галичини було те, що вона нерідко виступала місцем правових експе-

риментів імперського уряду. Загальні риси кримінальних та цивільних норм у Галичині зберігалися й після розпаду Австро-Угорщини, а їх характерними рисами був формальний підхід до забезпечення рівності усіх сторін процесу. Разом із тим, імперське законодавство було сповнене численних пережитків попередніх епох, які гарантували певну правову безкарність вищим прошаркам суспільства, а у випадку Галичини, з огляду на складну етнополітичну ситуацію, – полякам.

Список використаних джерел:

1. Гриб Н.П. Австрійська Конституція 1849 р.: особливості її прийняття, структура та основні положення / Н.П. Гриб // Часопис Київського університету права. – 2011. – Вип. 4. – С. 81-86.
2. Ілин Л.М. Правове регулювання національно-політичних прав українців у складі імперії Габсбургів / Л.М. Ілин // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 8. – С. 93-98.
3. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.
4. Кульчицький В.С. Державний лад і право Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст. / В.С. Кульчицький. – Л., 1965.
5. Кульчицький В.С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування (1772 – 1918) / В.С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1971. – Вип. 19. – С. 48.
6. Левицький К. Наш закон громадський або яки ми маємо права й повинности в громаді. – Львів: Тов. «Просвіта», 1889.
7. Никифорак М.В. Розвиток правових основ австрійського парламентаризму у 1859 – 1918 рр. / М. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. – Вип. 105: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 29-33.
8. Ткач А.П. Кодифікація дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. – 171 с.
9. Arkusza O. Ukraińskie przedstawicielstwo w sejmie galicyjskim / O. Arkusza // Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XX wiek / pod redakcją Jarosłwa Mokłaka. – Kraków, 2006. – S. 13-57.
10. Kaiserliches Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie (vom 20. Oktober 1860 (R.G.Bl. 226/1860)). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.verfassungen.de/at/at-18/oktoberdiplom60.htm>.
11. Kaiserliches Patent Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen (vom 26. Februar 1861) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.verfassungen.de/at/at-18/februarpatent61-i.htm>.

КАРМАЛІТА М. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
(Національний університет державної
податкової служби України)

УДК 340.14

ПРАВО ЯК СПОСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ОБ'ЄКТИВНИХ ПОТРЕБ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто значення права як невід'ємної частини життєздатності суспільства, правової соціалізації особистості та способу вирішення актуальних соціальних проблем. Подано авторський погляд на особливості розвитку сучасного українського права.

Ключові слова: зміст права, право, правовідносини, соціалізація права, соціальні норми, цінність права.

В статье раскрывается значение права как неотъемлемой части жизнедеятельности общества, правовой социализации личности и способа разрешения актуальных социальных проблем. Представлен авторский взгляд на особенности развития современного украинского права.

Ключевые слова: смысл права, право, правовые отношения, социализация права, социальные нормы, ценность права.

The article explains the meaning of the law as an integral part of society, legal personality and socialization method of resolving pressing social problems. We give author's look at the features of the modern Ukrainian law.

Key words: content of law, law, legal relation, socialization of law, social norms, value of law.

